

Р. Я. Левін,
канд. пед. наук

R. Ya. Levin,
Candidate of Pedagog. Sci.

А. М. Ноур,
канд. пед. наук

A. M. Nour,
Candidate of Pedagog. Sci.

СТАВЛЕННЯ ДО ІННОВАЦІЙ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ГРУПИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Abstract. We present the results of the sociological poll concerning the attitude of various socio-demographic groups of Ukraine's population to the introduction of innovative activity as the necessary precondition of the ensuring of the competitiveness of Ukraine in the distribution of labor over the world in the XXIst century on the basis of the economy of knowledge.

Постановка проблеми. Загальновідомою нині тезою у середовищі вітчизняних фахівців гуманітарних наук є та, що неодмінною умовою соціально-економічного зростання України, забезпечення її конкурентоспроможності в світовому розподілі праці в XXI ст. є розвиток економіки знань та інтенсивне впровадження на цій основі інноваційної діяльності в українському суспільстві. Разом з тим, суспільство неоднорідне, воно структуроване, передовсім, за соціально-демографічними ознаками і, очевидно, різні групи цієї структури неоднаково сприймають інновації. Отже, розробляючи та здійснюючи будь-які заходи державної соціально-економічної політики сприяння інноваційному розвитку, доцільно розуміти, які суспільні групи сприймають інновації найбільш позитивно, є найбільш чутливими до них, тобто, за якими напрямками концентрація зусиль виявлятиметься найбільш ефективною. Цим міркуванням зумовлена *актуальність* запропонованого дослідження, *мету* якого можна визначити як виявлення особливостей сприйняття інновацій різними соціально-демографічними групами українського суспільства.

Сучасні дослідження проблеми. Постулат стосовно того, що стратегія соціально-економічного зростання України в XXI ст. має будуватися на ідеології примату економіки знань і, відповідно, інтенсивного впровадження інновацій з орієнтацією на випереджаючі темпи розвитку, обґрунтований значною кількістю наукових праць, опублікованих провідними вітчизняними вченими в останні роки [1, 2, 3]. А проблематика власне інноваційності фокусується, передовсім, на ролі людини, якості й потенціалі людського капіталу, який може бути залучений до такої діяльності.

Фахівці визначають людський капітал як здатність пропонувати незвичайні рішення, джерело оновлення та прогресу, вказують, що в сучасних умовах його головне призначення – створення і поширення інновацій [4, с. 192]. За визначенням, людський капітал розглядається як сукупність набутих знань, навичок, умінь, досвіду, життєвої мудрості, норм і цінностей, яка підвищує шанси індивіда на ринку праці, виражені у розмірі сукупної зарплатні і умов праці [5, с. 406]. З теорією людського капіталу тісно пов'язана концепція розвитку людського потенціалу. Розвиток людського потенціалу у найбільш загальному вигляді передбачає розвиток трьох основних складових людського буття – можливостей підвищення матеріального добробуту, набуття і продовження протягом життя якісної освіти, забезпечення тривалого і здорового життя [1, с. 221–222]. Ряд фахівців практично ототожнюють поняття “людський розвиток” (або “розвиток людського потенціалу”) з поняттям “підвищення якості людського капіталу” і на цій основі включають до теоретичної моделі формування та використання людського капіталу та його впливу на економічне зростання показники доходу, освіти, здоров'я [6]. Можна вважати, що нині в економічній теорії є очевидним зв'язок традиційних поняття “робоча сила” з поняттям “інновація”: “...інноваційна праця – це сукупність інтелектуальних і професійних властивостей специфічного товару “робоча сила”, що характеризують її відмінності від інших якісних характеристик робочої сили залежно від певної сфери знань і трудової діяльності” [4, с. 211]. А загалом аналіз визначень і понять, якими користується сучасна економічна теорія для вивчення ролі людського фактору в економічному зростанні, дозволяє вважати, що неодмінною умовою соціально-економічного зростання є розвиток людського потенціалу, який являє собою, окрім іншого, підвищення якості людського капіталу, що, у свою чергу, потужно впливає на якість сучасного ринку праці з тієї причини, що людський капітал є джерелом створення і поширення інновацій.

Але якщо проблема виміру людського капіталу не стоїть на порядку денному (міжнародна методологія вимірювання людського розвитку є визнаною процедурою, а вітчизняними вченими розроблено національну методологію оцінки людського розвитку навіть диференційовано по регіонах України [7]), то щодо спроб виміру інноваційності суспільства проблема видається значно менш розробленою. (Не в останню чергу труднощі виміру пов'язані з структуруванням суспільства на соціально-демографічні групи.) Тому наведене нижче дослідження варто розглядати лише як окремих фрагмент, який дозволяє, звичайно з певними обмеженнями, створити уявлення про ті особливості, котрі існують щодо сприйняття інновацій в різних соціально-демографічних групах українського суспільства.

Організація і методика дослідження. Емпіричною основою представленого дослідження були результати соціологічного опитування “Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.”, здійсненого в межах науково-дослідної роботи “Людський фактор інноваційного розвитку українського суспільства” Державною установою “Інститут економіки та прогнозування НАН України” та Центром “Соціальний моніторинг”. Опитування проводилось методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання респондента (“віч-на-віч”) у вересні 2006 р.

в усіх областях України, АР Крим та місті Києві всього у 132 населених пунктах: 72 містах та 60 селах. Всього опитано 2143 респондентів віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становили 1,28–2,13%. Рівень досягнення респондентів – 75%. Усі відсоткові результати, наведені в таблицях, округлялися до цілих чисел.

Структура аналізу думок населення щодо проблеми інноваційності в даному дослідженні охоплювала такі складові, як загальне ставлення до інноваційності, яке сформувалося нині в українському суспільстві, вікові, статеві й регіональні особливості сприйняття інновацій, відмінності такого сприйняття залежно від освіти, факту і характеру зайнятості, соціального статусу і матеріального становища.

Матеріали дослідження. Загалом ставлення до інновацій в українському суспільстві на цей час досить сприятливе – 71% опитаних вважали, що інтенсивне впровадження інновацій – це добре; лише 5% дотримувалися протилежної думки; для 14% опитаних проблема інноваційності не мала значення (кількість тих, кому було важко відповісти на це запитання, та тих, хто відмовився від відповіді, становила разом 10%). Але це усереднені для всього суспільства дані. І вони значно варіювалися, коли аналіз здійснювався за окремими групами населення, диференційованими за основними соціально-демографічними характеристиками.

Так, якщо розглядати ставлення до інновацій у зв'язку з віком респондентів (табл. 1), простежується чітка закономірність: чим старше вікова група, тим менше в ній частка тих, хто ставиться до інновацій добре. І якщо не простежується якогось визначеного вікового зв'язку з поганим ставленням, то зростання з віком байдужості до інновацій очевидне.

Таблиця 1

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та віком, %

Ставлення до інновацій	Вікові групи				
	18–28 років	29–39 років	40–49 років	50–59 років	60 і більше років
Добре	77	76	73	70	58
Погане	6	4	4	4	5
Байдуже	9	12	14	17	20
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	8	8	9	9	17

Це може бути віддзеркаленням феномену природного посилення консерватизму з віком, але незалежно від причин такого розподілу думок, очевидно, що вікова когорта старше 60 років не є середовищем, найбільш сприятливим для стимулювання в ньому інноваційної діяльності.

Якщо аналізувати ставлення до інновацій залежно від статі, то видно (табл. 2), що чоловіки краще ставляться до інновацій, ніж жінки, притому, жінки не стільки більш негативні, ніж чоловіки, в цьому питанні, скільки більш байдужі.

Це може вказувати, що заходи із стимулювання інноваційного розвитку мають де-що більше шансів бути позитивно сприйнятими в чоловічій аудиторії, ніж у жіночій.

Таблиця 2

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та статтю, %

Ставлення до інновацій	Стать	
	Жіноча	Чоловіча
Добре	67	76
Погане	6	4
Байдуже	17	11
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	10	9

Також, як видно з таблиці 3, простежується зв'язок між ставленням до інновацій і зайнятістю: серед працюючих більше тих, хто ставиться до інновацій добре, притому вони вдвічі впевненіші у відповідях, ніж непрацюючі.

Таблиця 3

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та фактом зайнятості, %

Ставлення до інновацій	Працюючі	Непрацюючі
Добре	75	66
Погане	5	5
Байдуже	13	15
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	7	14

Це може сигналізувати, що саме організоване виробниче (або навчальне) середовище, можливо, буде більш ефективним полем для інноваційного розвитку, ніж інші складові соціального оточення (родинне, рекреаційне середовища тощо).

Стосовно характеру зайнятості, найбільш сприятливим середовищем для сприйняття інновацій виступають власники приватного бізнесу, найменш сприятливим – самозайняті (табл. 4).

Таблиця 4

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та характером зайнятості, %

Ставлення до інновацій	Характер зайнятості			
	Приватні підприємці, бізнесмени, фермери	Наймані працівники державного сектору	Наймані працівники приватного сектору	Самозайняті
Добре	81	77	71	68
Погане	4	5	5	8
Байдуже	11	12	15	11
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	4	6	9	13

Привертає увагу також менша прихильність і більша байдужість до інновацій серед найманих працівників приватного сектору, ніж серед найманих працівників державного сектору. Тобто, попри поширену тезу про консервативність і обмеження творчої ініціативи в державному секторі, середовище найманих працівників тут може виявитися, принаймні, не менш ефективним з погляду стимулювання інноваційного розвитку, ніж середовища самозайнятих або найманих працівників приватного сектору, хоча ці групи населення традиційно вважаються більш відкритими до інновацій, ніж представники державного сектору з його жорсткою регламентацією функціональних обов'язків.

Простежується зв'язок між матеріальним становищем¹ і ставленням до інновацій (табл. 5): чим заможніше живуть опитані, тим краще вони сприймають інновації, тим менш байдужими до них виявляються.

Таблиця 5

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та матеріальним становищем сім'ї, %

Ставлення до інновацій	Матеріальне становище сім'ї				
	Не вистачає на необхідне	Вистачає лише на необхідне	Не вистачає на речі тривалого вжитку	Не вистачає на вельми коштовні речі	Вистачає практично на все
Добре	64	63	68	75	87
Погане	2	7	5	4	3
Байдуже	19	15	16	13	8
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	15	15	11	8	2

Тобто, можна вважати, що чим більше зростатиме рівень матеріальної забезпеченості переважної більшості українського суспільства, тим більше буде інноваційний потенціал країни.

¹ Аналізувалися 5 рівнів матеріальної забезпеченості: ті, хто вважали, що “ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти”; “вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей”; “у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевизор, уже викликає труднощі”; “живуть забезпечено, але зробити деякі покупки (квартиру, автомобіль тощо) поки що не в змозі”; “можуть собі дозволити придбати практично все, що хочуть”.

Соціальний статус² також впливає на ставлення до інновацій (табл. 6) – найбільш прогресивно налаштованими і найбільш небайдужими виявляються підприємці і спеціалісти; найменше сприймають інновації робітники, вони ж – найбільш байдужі до цього. А ось середовище керівників, які найактивніше мали б стимулювати інноваційний розвиток підлеглих, якраз навпаки, може виявитися певним гальмом цьому процесові – надто велика частка байдужих виявляється серед них.

Таблиця 6

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та соціальним статусом, %

Ставлення до інновацій	Соціальний статус				
	Підприємці	Керівники	Спеціалісти	Робітники	Інші статуси
Добре	82	78	82	64	66
Погане	3	2	3	7	5
Байдуже	10	16	9	17	16
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	5	4	6	12	13

Існують певні зв'язки між регіоном проживання і ставленням населення до інновацій. Як видно з таблиці 7, найбільш сприятливо сприймаються інновації на Заході і в Києві, дещо гірше в Криму. Південь, Центр і Схід становлять середню групу, а Північ відрізняється найбільшим консерватизмом.

Таблиця 7

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та регіоном проживання, %

Ставлення до інновацій	Регіон						
	Захід	м. Київ	АР Крим	Південь	Центр	Схід	Північ
Добре	78	78	75	71	71	70	62
Погане	3	3	2	1	4	4	15
Байдуже	10	16	18	22	13	12	16
Сума відповідей “Важко відповісти” і відмов від відповіді	9	3	5	6	12	14	12

² Аналізувалися 6 категорій соціальних статусів: ті, хто вважає себе підприємцем, фермером, орендарем; керівником або керівником підрозділу підприємства, установи, організації; спеціалістом технічного або гуманітарного профілю з вищою або середньою спеціальною освітою, службовцем, військовослужбовцем, в тому числі СБУ, МВС тощо; кваліфікованим або некваліфікованим робітником, в тому числі сільськогосподарства; учнем або студентом денних навчальних закладів усіх рівнів освіти; представником іншого статусу (домогосподаркою, працюючим або непрацюючим пенсіонером, офіційно зареєстрованим або не зареєстрованим безробітним, непрацездатним, у тому числі інвалідом тощо). Але в даному випадку з переліку статусів вилучені ті, що навчаються (респонденти, які назвали себе учнями або студентами денних навчальних закладів усіх рівнів освіти), тому що вони в абсолютній своїй більшості є представниками вікової групи 18–28 років, а ставлення цієї групи до інновацій наведено в таблиці 1.

Звичайно, це не означає, що засобами державної політики доцільно стимулювати інноваційний розвиток лише в тому регіоні, де ставлення краще (у даному випадку, наприклад, на Заході), і недоцільно запроваджувати цю діяльність там, де підтримки менше (скажімо, на Півночі). Йтися може лише про черговість та інтенсивність процесу, необхідність урахування регіональних особливостей сприйняття інновацій, зокрема, того чи іншого рівня байдужості, який потрібно долати. Адже більш-менш серйозний спротив впровадженню інновацій у переважній більшості регіонів не спостерігається.

Особлива роль у проблемі інноваційного розвитку належить освіті (табл. 8). Тут має місце чітка закономірність – чим вище освіта, тим краще ставлення до інновацій, тим менше байдужих до цієї проблеми, тим чіткіше визначаються думки опитаних. І, що надзвичайно важливо, саме рівень освіти більше впливає на ставлення до інновацій, ніж інші аналізовані соціально-демографічні ознаки. Якщо найбільша різниця схвальних думок у полярих за рівнем освіти групах становила 42%, то в групах, стратифікованих зі іншими ознаками, ця різниця була значно менше (за статтю або фактом зайнятості – 9%; за характером зайнятості – 13%; за соціальним статусом – 16%; за регіоном проживання – 16%; за віком – 19%; за матеріальним становищем – 24%).

Таблиця 8

Зв'язок між ставленням до впровадження нових (інноваційних) технологій, товарів, продуктів та освітою, %

Ставлення до інновацій	Освіта				
	Початкова (менше 9 класів)	Базова (неповна), середня (повних 9 класів)	Повна загальна середня або професійно-технічна (11 класів тощо)	Базова вища (технікум, ВНЗ I та II рівнів акредитації)	Повна вища (ВНЗ III та IV рівнів акредитації)
Добре	39	54	67	76	81
Погане	8	5	5	5	4
Байдуже	27	22	15	12	11
Сума відповідей "Важко відповісти" і відмов від відповіді	26	19	13	7	4

Це, очевидно, позитивне явище, значення якого полягає в тому, що саме освіта, а не інші фактори (навіть такий впливовий, як матеріальне становище), найбільше зумовлюють ставлення до інновацій. Така ієрархія критеріїв розподілу суспільства, які детермінують ставлення до інноваційності, дозволяє припустити, що саме освіта є головною детермінантою інноваційності, а не матеріальне становище чи інші фактори (соціальний статус, зайнятість тощо). Це може сигналізувати, що подолати бар'єри інноваційному розвитку в українському суспільстві є шанс, скоріше, за рахунок прориву в освіті, ніж шляхом очікування того часу, коли принципово зміниться матеріальне становище більшості населення внаслідок дії інших, ніж інноваційна стратегія, рушіїв економічного зростання.

Наведені дані дають підстави для певних висновків. Зокрема, порівняння таких складових людського розвитку, як освіта й дохід, в контексті розгляду проблеми інноваційного розвитку показує, що в українському суспільстві наявні певні передумови для позитивного сприйняття ідеології первинності освіти (в широкому розумінні, у даному випадку як набуття високої професійності в обраній сфері суспільно корисної діяльності) відносно багатства (часто набутого за нинішніх реалій сумнівним шляхом). Практичне значення цього міркування полягає в тому, що оскільки ставлення до інновацій у першу чергу детермінується освітою, а не доходом або іншими критеріями соціально-демографічної стратифікації, то й найбільші зусилля держави варто нині сконцентрувати на заходах з підвищення кількісних і якісних критеріїв освіти. Це може виявитись тим “локомотивом”, який потягне зростання інноваційного потенціалу українського суспільства, а вже похідними ефектами можуть стати покращення матеріального становища, підвищення соціального статусу, поліпшення структури зайнятості, гендерне, вікове й регіональне вирівнювання ставлення до інновацій стосовно значної частини суспільства. Тобто, збільшення “критичної маси” найбільш прогресивного (у цьому контексті – найкраще освіченого) прошарку суспільства інтерферентно впливатиме на інші соціальні групи як позитивний фактор соціально-економічного зростання.

Крім того, проведений аналіз показує, що, здійснюючи будь-які заходи щодо стимулювання прориву в освіті (знов-таки, в широкому розумінні поняття – у цьому випадку як власне освіти, як навчання, прищеплення життєво необхідних навичок, як виховання певних якостей, як процес, який має тривати протягом усього життя тощо), доцільно концентрувати зусилля державної соціально-економічної політики в першу чергу на тих цільових групах суспільства, які за своїми соціально-демографічними ознаками є найбільш чутливими до сприйняття інновацій.

Допомогти цільовому спрямуванню відповідних заходів у кожному конкретному випадку може інформація, яка отримана в наведеному дослідженні, а саме: більше зусиль для сприйняття інновацій потребують більш старші вікові групи порівняно з більш молодшими; більше зусиль потребують середовища жінок, порівняно з чоловіками; непрацюючих, порівняно з зайнятими; самозайнятих, порівняно з найманими працівниками приватного сектору, останніх, порівняно з найманими працівниками державного сектору, а цих, порівняно з власниками бізнесу. Інтенсивніших заходів потребують групи менш освічених, порівняно з більш освіченими; менш заможних, порівняно з більш заможними; робітників, порівняно з домогосподарками, пенсіонерами, безробітними тощо, цих, порівняно з керівниками, останніх, порівняно зі спеціалістами та підприємцями.

Якщо абстрагуватися від конкретики ставлення до інновацій у різних соціально-демографічних групах українського суспільства і спробувати оцінити результати дослідження на більш високому рівні узагальнення, можна, на нашу думку, вважати, що належна освіта є одним з найбільш значущих факторів духовного та інтелектуального здоров'я нації, запорукою її майбутнього процвітання, підґрунтям інноваційного розвитку. Переважною більшістю населення освіти відводиться одне з головних місць в ієрархії провідних загальнолюдських цінностей. Таке ціннісне ус-

відомлення потребує відповідної реакції з боку держави, тим більше, що пріоритетна підтримка сфери освіти уявляється вкрай вигідною справою не тільки з погляду інтересів людини, а з погляду інтересів держави, можливо, ще більше.

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – Х.: Вид-во “Форт”, 2003. – 440 с.
3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Гесць та ін.; Нац. ін-т. стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
4. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: “Основа”, 2006. – 592 с.
5. Соціологія: Енциклопедія / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир енциклопедий).
6. *Близнюк В. В.* Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64–78.
7. Людський розвиток в Україні: 2003 рік: Щорічна науково-аналітична доповідь / Кол. авторів; За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 290 с.